

ULISA: Uluslararası Çalışmalar Dergisi

Journal of International Studies

Cilt 7, Sayı 1 - Volume 7, Number 1

Kenan ASLANLI*

*Dr. Öğretim Üyesi; Uluslararası İlişkiler, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara, Türkiye; kenan.aslanli@yahoo.com; 0000-0003-2270-0852.

Afganistan'ın Doğal Kaynak Zenginlikleri Ve Jeopolitik Güç Mücadelesi

Makalede Afganistan'ın mineral, nadir toprak elementi, petrol ve doğal gaz kaynakları ve bu kaynaklar uğruna yapılan bölgesel jeopolitik güç mücadelesi ülkenin iç siyasi ve kurumsal etkenleri ile etkileşimli analiz edilmektedir. Taliban'ın 2021 yılında ülkenin neredeyse tümünde siyasi ve askerî olarak kontrolü yeniden elde etmesinden sonra Afganistan'ın doğal kaynak zenginlikleri ve onların akıbeti yeniden dünya basınının gündemine düşmüştür. Bir taraftan Taliban'ın kontrolü altına büyük ve jeopolitik açıdan önemli ekonomik kaynaklar geçmiş, diğer taraftan ise Taliban üzerinden Çin, Rusya ve diğer bazı güçlerin bu ülkenin doğal kaynaklarına erişimi ve yeni jeopolitik güç mücadelesi söz konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Doğal Kaynaklar, Nadir Toprak Elementleri, Jeopolitik Mücadele, Çin.

Afghanistan's Natural Resource Wealth And Geopolitical Power Struggle

The article analyzes minerals, rare-earth elements, petroleum, and natural gas reserves of Afghanistan and the geopolitical struggle over these natural resources in relation with domestic political and institutional factors. Following the Taliban's military and political takeover of Afghanistan once again in 2021, the country's natural resource wealth and its fate have been brought to the international agenda, again. In one hand, the Taliban took control of the vast and geopolitically important economic resources; on the other hand, the access of some world powers such as Russia and China to Afghanistan's natural resources and the geopolitical power struggle has been discussed.

Keywords: Afghanistan, Natural Resources, Rare-Earth Elements, Geopolitical Struggle, China.

Araştırma Makalesi | Original Article

Atıf: *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1 (2023), ss. 19-32.

Citation: *Ulisa: Journal of International Studies*, Vol 7, No 1 (2023), pp. 19-32.

Başvuru 01.06.2023 Received | Kabul 23.06.2023 Accepted

Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi, Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (ULİSA) tarafından yayınlanmaktadır.
Ulisa: Journal of International Studies is published by the Institute for International Relations and Strategic Research (ULİSA).
E-ISSN:2602-3245 | <https://aybu.edu.tr/yulisa>

Afganistan'ın Doğal Kaynak Zenginlikleri Ve Jeopolitik Güç Mücadelesi

Kenan Aslanlı

1. Giriş

Orta Asya bölgesinin jeostratejik açıdan önemli ülkesi olan Afganistan'da bilinen 1.500 maden sahasında, toplam değeri 1-3 trilyon dolar civarında olduğu tahmin edilen çeşitli doğal kaynaklar bulunmaktadır (Renaud, 2023). Ülkenin, pil üretiminde kullanılan ve dünyada stratejik önemi olan kaynak hâline gelen lityum rezervlerine sahip olduğuna inanılıyor. Taliban'ın ülke genelinde 2021 yılında kontrolü ele geçirmesinden sonra Afganistan'ın doğal kaynakları ve bunlara yönelik büyüyen Çin ilgisi sıklıkla tartışılmaktadır. Bu makalede özellikle petrol, doğal gaz ve kömür gibi fosil yakıtlardan yenilenebilir veya temiz enerji kaynaklarına geçiş sürecinde kritik öneme sahip olan nadir toprak elementi gibi stratejik kaynaklar üzerinde yapılan bölgesel jeopolitik rekabetin kurumsal kalitesi ciddi anlamda sorunlu olan Afganistan örneğinde kısmen "kaynak laneti" ("resource curse") teorik çerçevesi dahilinde sonuçları ele alınacaktır. "Kaynak laneti" tezi, doğal kaynak rezervlerine sahip ülkelerin, uzun vadeli ekonomik büyüme ve refah açısından, benzer kaynaklara sahip fakir ülkelere göre genellikle daha kötü performans gösterdiğini, kaynak zengini olmayan komşularına kıyasla daha şiddetli iç çatışma ve demokratik olmayan otoriter yönetime ve rejim türüne sahip olma eğiliminde olduklarını ileri sürer (Auty, 1993). Makalede mikro ölçekte doğal kaynak zengini ülkenin kurumsal kalitesi ile bağlantılı olan "kaynak laneti" teorisi ile makro bölgesel ölçekte "yenilenebilir enerji jeopolitiği" kuramının kesişme kümesi ortaya çıkmaktadır.

Yenilenebilir enerji jeopolitiği, yenilenebilir enerjiye geçişin devletler arası enerji, siyasi ve ekonomik ilişkiler üzerindeki bileşik etkilerini incelemektedir. Yenilenebilir enerji sistemlerinin coğrafi ve teknik özellikleri kömür, petrol ve doğal gaz gibi fosil yakıtlardan farklıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarını farklı kılan etkenler bu kaynakların dünya genelinde bol olması, merkezi olmayan üretim modeline uygun olması, dağıtımı elektrik şeklinde olduğundan uzun mesafe kayıplarını da içermesi ve tüm bunların yanında temiz enerji teknolojileri ve ekipmanında yenilenebilir olmayan nadir toprak elementlerine çok ciddi ihtiyaç duyulmasıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının coğrafi olarak bolluğu ve yaygınlığı nedeniyle küresel enerji sektöründe oligopolistik piyasalardan daha rekabetçi piyasalara geçiş yaşanabilir. Enerji üretiminin çeşitli yerel aktörler tarafından ve merkezi olmayan bir yapı ile sürdürülmesi yeni enerji modelleri ortaya çıkarabilir. Yenilenebilir enerji taşıyıcısının elektrik olması gerçeği, uzun mesafeli kayıplardan kaçınmak için enerji ilişkileri ve sistemlerinin bölgeselleşmesini tetikleyebilir. Yenilenebilir enerji üretimi teknolojilerinde öncül olmak isteyen ABD ve Çin gibi küresel güçlerin arasında nadir toprak elementlerine ve diğer metal kaynaklarına erişim için dünyanın farklı bölgelerinde artan stratejik rekabet yenilenebilir enerji jeopolitiğinin ortaya çıkan en önemli özelliklerinden birisidir (Scholten, 2018: 1-5).

Bu rekabet alanlarından birisi de Orta Asya bölgesinin çeşitli iç sorunlarla boğuşan ülkelerinden biri olan Afganistan'dır. 2021 yılında kişi başına düşen yaklaşık 370 ABD doları GSYİH ile Orta Asya bölgesinin en yoksul ülkesi olan Afganistan, ülkedeki siyasi kaos ve işlevsel kurumsal altyapının oluşmaması gibi iç nedenlerle doğal kaynaklar uğruna bölgesel ve küresel aktörler arasındaki jeopolitik güç mücadelesinde daha kırılgan yapıya sahip olmaktadır (World Bank, 2022). Bir diğer taraftan ise ülkedeki büyük madenlerin siyasi kaos ve güvenlik riskleri nedeniyle büyük uluslararası maden şirketleri tarafından işletilmesi, kısa vadede zorlaşmaktadır. Ancak güvenlik riskleri ile jeolojik ve siyasi riskler atlatılırsa Afganistan'ın minerallerini ciddi hacimlerde çıkarmakta gönüllü olabilecek başta Çin ve Rus şirketleri olmakla birlikte farklı aktörler devreye girebilir. Bu zaman da enerji geçişi sürecinde çeşitli mineral ve metal kaynaklarına çeşitlendirme stratejisi ile farklı coğrafi lokasyonlarda yatırım yapan Batılı özel şirketlerin ve devletlerin karşı hamleleri söz konusu olabilir. Bu makalenin ana argümanı, doğal kaynak zengini ülkedeki "kaynak laneti" riski ile jeopolitik güç mücadelesi arasında bir etkileşim

olduğu yönündedir. Doğal kaynak zenginlikleri uğruna küresel ve bölgesel güçlerin makro ölçekli stratejik rekabeti, bu rekabetin öznesi olan ülkenin iç siyasi süreçleri ve kurumsal kalitenin düşük düzeyi gibi etkenler nedeniyle tüm aktörler için sonuçsuz ve daha da kaotik bir sürece evrilebilir. Aynı zamanda, maden sanayisi ülkelerinde kurumsal kalite, doğal kaynaklar uğruna yapılan iç ve dış güç mücadelesinin etkisi ile daha da kötüleştiğinden “kaynak laneti” riskini de yükseltiyor.

2. Afganistan'ın Doğal Kaynakları: Rezervlerin Miktarı ve Çıkarma Zorlukları

2.1. Hidrokarbon Kaynakları

Afganistan aktif bir dağ yapılanması bölgesidir. Hindukuş Sıradağları boyunca yer kabuğundaki fosil ve mineral tabaka, tektonik etkenler tarafından yukarı kaldırılmış ve kısmen açığa çıkmıştır. Bu bölgelerde petrol, doğal gaz ve kömür olmasına rağmen bunlar esas olarak mineral cevher rezervleridir. Afganistan'daki petrol sahalarında keşfedilmiş, haritalanmış hatta yer yer sondajı yapılmış geri kazanılabilir ham petrolün yaklaşık 220 milyon ton veya 1,6 milyar varil olduğu tahmin ediliyor. Ülkedeki en büyük iki hidrokarbon havzası; Amu Derya ve Afgan-Tacik havzalarıdır ki buralarda petrolün yanı sıra 440 milyar metreküp doğal gaz olduğu tahmin ediliyor. Helmand ve Tirpul (Herat yakınları) havzalarında ilk değerlendirmelere göre 22 milyon varil petrol ve 1,3 milyar metreküp doğal gazdan oluşan keşfedilmemiş ve teknik olarak geri kazanılabilir hidrokarbon kaynakları olduğu tahmin ediliyor (Ministry of Mines and Petroleum of Afghanistan, 2019). Rusya tarafının değerlendirmelerine göre Afganistan'da kombine hidrokarbon rezervlerine sahip 8 gaz sahası ve 5 petrol sahası bulunmaktadır. Tahmini kömür rezervlerinin miktarı ise 200 milyon tondan fazladır. Ancak burada var olan kaynakların çıkarılması açısından birkaç sorun vardır.

- Birincisi, hidrokarbon kaynakları bulunan kayalar, Amu Derya havzasında yaklaşık 5.500 metre, iki ülkenin sınır hattı boyunca uzanan Afgan-Tacik havzasında ise 3.700 metre derinliğe sahiptir ki bu da zorlu şartlarda üretim süreci için yüksek teknoloji gerektirerek maliyeti artırmaktadır.
- İkincisi, şu ana kadar bulunan veya tahmin edilen hidrokarbon kaynakları fazla olsa da yatırım ihtiyacı ile riskler göz önüne alındığında ve dünyadaki daha az riskli diğer bölgeler ile kıyasladığımızda (örneğin Teksas, Batı Sibirya veya Afrika'da çok daha büyük kaynaklar çok daha rahat çıkarılabilir) çok elverişli değildir.
- Üçüncüsü, bölgede yeni petrol ve doğal gaz boru hatları inşa etmek gereklidir ki böyle altyapılar çeşitli çeteler ve terör grupları saldırıları için kolay hedeflerdir. Yerel düzeydeki aşiret liderleri ve çete komutanları gaz veya petrol sahalarından da haraç talep edebilmektedir. Güçlü merkezî otoritenin yokluğunda bölgeyi yönetenler, afyon tarlalarından doğal kaynaklara kadar tüm alanlardan tehditle para toplamaktadır.

2.2. Metal ve Değerli Taş Kaynakları

2.2.1. Demir, Bakır, Altın, Alüminyum ve Diğer Metaller

Afganistan'da 1.400'den fazla işletilen maden sahası ve işletilmeye daha başlanmamış maden alanları mevcuttur. Afganistan; demir, bakır, altın, lityum ve alüminyum dâhil olmak üzere önemli miktarda metal kaynağına sahiptir. Ülkenin sahip olduğu sadece altın ve lityum rezervinin güncel piyasa değeri 1 trilyon dolar civarındadır ve henüz keşfedilmemiş maden rezervlerinin piyasa değerinin de en az 1 trilyon dolar olduğu tahmin edilmektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020). Afganistan'da en fazla bulunan maden kaynağı *demirdir*. Bamyan ilindeki Hacıgak yatağı, Furmorah yatağı ve cevher içerdiği tahmin edilen diğer yataklarda toplam 2,2 milyar ton demir olduğu tahmin edilmektedir (Daly ve Singh, 2021). Afganistan'da demir

dışında en önemli metal kaynağı *bakırdır*. En büyükleri Aynak, Javhar ve Darband olmakla birlikte tüm ülkede 300'den fazla bakır yatağı bulunmaktadır. Toplam bakır rezervlerinin ise yaklaşık 60 milyon ton olduğu tahmin edilmektedir. Ek olarak molibden ve altın da içeren en az 8 keşfedilmemiş bakır yatağı ile ilgili tahminler de mevcuttur. Afganistan'ın resmî raporlarında Badahşan, Batı Zabul ve Gazne illerinde bulunan *altın* yataklarının rezervlerinin 2.700 kg'a yakın olduğu tahmin ediliyor. Ancak Türkiye Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği 2017 yılı ülke raporunda, sadece Zarkaşan ve Sampty isimli yataklarda, 20-25 metrik ton altın rezervi olduğu ile ilgili tahmin yer almaktadır (T. C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017). Afganistan, 2020-2021 yıllarında ortalama olarak toplam ihracatın yüzde 20-30'u oranında altın ihraç etmiştir (Trade Map, 2023).

Zabul ve Bağlan bölgelerinde 4,5 milyon ton *alüminyum* ham maddesi olan boksit cevheri bulunmaktadır. Alüminyum üretmek için büyük miktarda elektrik ihtiyacı, yatakların küçük boyutları ve yüksek silika içeriği boksit madenciliğini zorlaştırmaktadır. Afganistan önemli miktarda kurşun, çinko, kalay, tungsten ve cıva rezervine sahiptir. Kandahar bölgesinde, 90.000 ton rezervi bulunan, ülkenin en büyük kurşun ve çinko yatağı vardır. Afganistan'da kalay, cıva ve tungsten oluşumları bol miktarda bulunmakla beraber bu yatakların boyutu yeterince araştırılmamıştır.

2.2.2. Değerli Taşlar ve Diğer Kaynaklar

Afganistan, geçmişten bugüne dünyanın önemli lacivert taşı (lapis lazuli), zümrüt ve yakut kaynaklarından biri olmuştur. Değerli taşların çoğu, Kuzeydoğu Afganistan'da (Badahşan, Konar ve Nuristan ili) bulunmaktadır. Bunlar arasında Pencşir Vadisi'nde zümrüt yatakları; Kabil iline yakın bölgelerde yakut ve safir oluşumları; Badahşan'da lacivert taşı kaynakları yer almaktadır. Pencşir Vadisi'nden çıkarılan zümrüt (yıllık üretim değeri ortalama 10 milyon dolar) ve diğer bölgelerden çıkarılan mücevherler Pakistan'da işlenmektedir. Afganistan dağlarında yapı ve dekoratif taş olarak kullanılmaya uygun bol miktarda granit ve mermer bulunmaktadır. Afganistan'da çimento üretimine uygun kireç taşı (kalker) yatakları yaygındır. Ayrıca kromit (1 milyon ton), kükürt (6,5 milyon ton), talk (1,25 milyon ton), asbest (13,4 milyon ton), barit (150 milyon ton), selestit (1 milyon ton), lityum oksit içeren pegamatler (3,8 milyon ton) ve potas (27,5 milyon ton) ile yerel sanayi için önemli miktarda kum bulunmaktadır. Saha komutanları, değerli taş yataklarının kontrolünü sağlamak ve taşların çıkarıldıktan sonra taşınması için "nakliye haracı" talep etmektedir. Tüm bu illegal aktiviteler, Afganistan'da madenciliğin kârlılığını hesaplamayı zorlaştırmaktadır (Oreshkin, 2021).

2.2.3. Nadir Toprak Elementleri

Nadir toprak elementleri ("rare earth element") veya nadir toprak metalleri, periyodik tabloda lantanitler olarak yer alan 15 kimyasal element ve lantanitlere benzer bir fizyokimyaya sahip diğer ek iki elementten (skandiyum ve itriyum) oluşmaktadır. Kimyasal elementlerin atom numarası sırasına göre düzenlenmesi ve sınıflandırılmasıyla ortaya çıkan periyodik tabloda, lantanitler olarak yer alan nadir toprak elementleri şunlardır: lantanyum, seryum, prasedmiyum, neodimyum, prometyum, samaryum, evropiyum, gadolinyum, terbiyum, disprosyum, holmiyum, erbiyum, tulyum, iterbiyum ve lütesyum. Yer kabuğunda nispeten bol olmalarına rağmen nadiren konsantre formlarda bulunurlar ve bu açıdan bu elementlerin elde edilmesi ekonomik olarak zordur.

Tablo 1: Nadir Toprak Elementlerinin Özellikleri

Sembol	İsim	Atom No	Atom Ağırlığı	Formülü	Yoğunluğu gr/cm ³	Erime Noktası °C
Sc	Skandiyum	21	44,96	Sc ₂ O ₃	3	1.541
Y	İtriyum	39	88,91	Y ₂ O ₃	6,9	1.522
La	Lantanyum	57	138,91	La ₂ O ₃	6,1	918
Ce	Seryum	58	140,12	CeO ₂	6,8	789
Pr	Prasedmiyum	59	140,91	Pr ₆ O ₁₁	6,8	931
Nd	Neodimyum	60	144,24	Nd ₂ O ₃	7,1	1.021
Pm	Prometyum	61	147	Yok	7,3	1.042
Sm	Samaryum	62	150,35	Sm ₂ O ₃	7,5	1.074
Eu	Evropiyum	63	152	Eu ₂ O ₃	5,3	822
Gd	Gadolinyum	64	157,25	Gd ₂ O ₃	7,9	1.313
Tb	Terbiyum	65	158,92	Tb ₄ O ₇	8,2	1.356
Dy	Disprosyum	66	162,5	Dy ₂ O ₃	8,5	1.412
Ho	Holmiyum	67	164,93	Ho ₂ O ₃	8,8	1.474
Er	Erbiyum	68	167,26	Er ₂ O ₃	9,1	1.529
Tm	Tulyum	69	168,93	Tm ₂ O ₃	9,3	1.545
Yb	İterbiyum	70	173,04	Yb ₂ O ₃	6,9	819
Lu	Lütesyum	71	174,47	Lu ₂ O ₃	9,8	1.663

Kaynak: MTA, 2017

Nadir toprak elementleri, günümüzde teknolojik ürünlerin ve elektronik cihazların çoğunun kritik bileşenlerini içerir (hibrit ve elektrikli otomobiller, rüzgâr türbinleri, cep telefonları, bilgisayar bileşenleri, manyetik ayırıcı, cam ve lensler vb.). Bu elementler, teknolojik ürünlerde miktar olarak az kullanılmakla beraber teknolojik kaliteyi keskin bir biçimde yükseltmektedir. Bir adet cep telefonu üretiminde (renkli ekran, mikrofon, elektrik devresi vs.) 8 farklı nadir toprak elementi az miktarda kullanılmaktadır. Tüm dünyada nadir toprak elementlerine talebin önümüzdeki on yıllar süresince durmadan artması beklenmektedir. Çünkü enerji, taşımacılık, üretim endüstrisi ve savunma sektörlerinde sürdürülebilir ürünlere yönelik bir küresel talep söz konusudur. 2021 yılında nadir toprak elementlerine yönelik küresel talep 125.000 metrik tona ulaştı, 2030 yılına kadar ise bu talebin 315.000 tona ulaşacağı tahmin edilmektedir (Baskaran, 2022).

Tablo 2: Nadir Toprak Elementlerinin Kullanım Alanları

Element	Kullanım Alanları
Skandiyum (Sc)	Havacılık endüstrisi için metal alaşımlar, Mercury buhar lambaları
İtriyum (Y)	Lazerler, metal alaşımları, uydular için mikrodalga iletişimi, mikrodalga filtreleri, seramikler, yakıt verimliliği, renkli televizyonlar, bilgisayar monitörleri, sıcaklık sensörleri, silah hedefleme sistemleri, askerî haberleşme cihazları
Lantanyum (La)	Pillerin elektrotları, petrol arıtımı için katalizörler, elektrikli araba pilleri, yüksek teknolojili dijital kameraların ve video kameraların lensleri, dizüstü bilgisayar pilleri, röntgen filmleri, lazerler, askerî haberleşme cihazları
Seryum (Ce)	Petrol rafinelerinde kullanılan katalizörler, parlatma aletleri, metal alaşımları, lens cilaları (cam, televizyon ön yüzleri, ayna, optik cam, silikon temelli mikroişlemciler, disk sürücüleri)
Prasedmiyum (Pr)	Mıknatıslar, lazerler, projektörler, havaalanı sinyal lensleri, fotoğraf filtreleri, askerî amaçlı kontrol sistemleri, elektrik motorları
Neodimyum (Nd)	Dizüstü bilgisayarlar için güçlü mıknatıslar, lazerler, sıvı parçalayıcı katalizörler, seramik kondansatörler
Prometyum (Pm)	Nükleer piller, sıvı parçalayıcı katalizörler
Samaryum (Sm)	Yüksek sıcaklık mıknatısları, nötron yakalama veya reaktör kontrol çubukları, lazerler, askerî amaçlı kontrol sistemleri, elektrik motorları
Evropiyum (Eu)	Sıvı kristal ekranlar (LCD), floresan aydınlatma, cam katkı maddeleri, Nükleer Manyetik Rezonans (NMR), lazerler, silah sistemleri, iletişim cihazları
Gadolinyum (Gd)	Manyetik rezonans görüntüleme (MR) kontrast maddesi, cam katkı maddeleri, bilgisayar hafızaları, mıknatıslar, lazerler
Terbiyum (Tb)	Aydınlatma için fosforlar, lazerler, floresan lambalar, askerî güdüm ve kontrol sistemleri, hedefleme ve silah sistemleri, elektrik motorları
Disprosyum (Dy)	Yüksek güçlü mıknatıslar, lazerler, askerî amaçlı yönlendirme ve kontrol sistemleri, elektrik motorları
Holmiyum (Ho)	Bilinen en yüksek güçlü mıknatıslar, lazerler
Erbiyum (Er)	Lazerler, cam renklendirici, vanadyum çelik
Tulyum (Tm)	Yüksek güçlü mıknatıslar, portatif X-ray makineler
İterbiyum (Yb)	Fiber optik teknolojisi, güneş panelleri, alaşımlar (paslanmaz çelik), kızılötesi lazerler, taşınabilir X-ray üniteleri için radyasyon kaynağı
Lütesyum (Lu)	X-ışını fosforları, PET tarama dedektörleri, yüksek kırılma endeksli camlar

Kaynak: EPA, 2012

Son yıllarda Çin, dünya çapında nadir toprak elementlerinin %95'ini direkt olarak kendi topraklarından veya dünyanın farklı noktalarında kontrol ettiği sahalardan sağlamaktadır. Bu sektörde lider bir ülke olan Çin, 2020 yılında küresel nadir toprak elementleri rezervlerinde %35'in üzerinde paya sahip olmuştur. Çin, dünyanın nadir toprak elementleri rezervlerinin yalnızca üçte birine sahip olmasına rağmen, 2022 yılında küresel nadir toprak elementleri üretiminin %60'ını, nadir toprak elementleri işleme kapasitesinin %85'ini ve üretilen yüksek güçlü nadir toprak kalıcı mıknatıslarının %90'ından fazlasını oluşturmuştur (Yao, 2022). Çin'in kontrol ettiği nadir toprak elementleri ve mıknatıslar, füzelerde, farklı silah sistemlerinde, radarlarda ve askeri uçaklarda kritik bileşenlerdir. Bu bileşenler için Çin'e bağımlı olma ihtimali ABD savunma sanayisi için önemli risk kaynağıdır. Nadir toprak elementleri Afrika, Asya ve Latin Amerikası ülkelerinde ABD-Çin jeopolitik rekabetini tetiklemekte ve derinleştirmektedir. ABD, Çin'in stratejik minerallerin madenciliği ve işlenmesi üzerindeki tekel pozisyonunda olmasından giderek daha fazla endişe duyuyor.

ABD'nin küresel nadir toprak elementleri rezervlerindeki payı %1 civarındadır, ancak küresel üretimdeki özel ağırlığı %14'ten daha fazla olmuştur (BP, 2021). Rusya ise küresel kanıtlanmış nadir toprak elementleri ve metalleri rezervlerinin yaklaşık %17'sine (Rusya hükümetinin değerlendirmesine göre ise dünya rezervlerinin %25'ine) sahip olsa da, 2020 yılında küresel üretimdeki payı sadece %1 oldu (Korotkov, 2020). Rusya, önemli bir paladyum, skandiyum, titanyum, nikel ve kobalt tedarikçisi olmasına rağmen, Çin gibi küresel pazarların ana oyuncularından biri olamadı. Dünya çapında büyük nadir toprak metal rezervlerine sahip olsa da, Rusya bu sektörde üretimini yeni topraklar kazanmak suretiyle genişletmek için mücadele etmektedir. Ukrayna, piyasa değerinin 3-12 trilyon ABD doları arasında değiştiği tahmin edilen nadir toprak metalleri ve lityum rezervlerine sahiptir. Bu açıdan Rusya'nın en zengin nadir toprak elementleri rezervlerine sahip Avrupa ülkesi olan Ukrayna'ya askeri müdahalesinin bir motivasyonunun bu ülkenin yer altı zenginliği olabileceği ihtimali mevcuttur (Covataru, 2022).

Türkiye, alternatif enerji üretimini destekleyen yenilenebilir enerji ve metal bazlarında çok çeşitli kaynaklara ve kapasitelere sahiptir. Kurumsal altyapı olarak Nadir Toprak Elementleri Araştırma Enstitüsü (NATEN) oluşturuldu. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından nadir toprak metalleri (REM) madenciliğini geliştirmek için bu alanda "Temel ve kritik madenlerin ve nadir toprak elementlerinin güvenli teminine yönelik yol haritası" da hazırlanacaktır (T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2020). 2022 yılında T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Eskişehir'in Beylikova ilçesinde 694 milyon ton nadir toprak elementi rezervi keşfedildiğini açıkladı. Beylikova cevher sahasına kurulacak endüstriyel tesis ile 17 nadir toprak elementinin 10'unu üretebileceği belirtildi. İşlenmiş cevherden 10 bin ton nadir toprak oksiti, 72 bin ton barit, 70 bin ton florit ve 250 ton toryum üretilecek (Kilic, 2022). Burada nükleer teknolojilerde bir yakıt olarak kullanılabilen bir maden olan toryum üretimi Türkiye için enerji jeopolitiği açısından avantaja dönüşebilir.

Günümüzde nadir toprak elementlerinin çıkarılması sadece Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde değil, artık çok daha zor coğrafyalarda sürdürülmektedir ki, bunlardan birisi de kaotik Asya ülkelerinden olan Afganistan'dır (Dubro, 2022). Afganistan'ın toplam 5 milyon ton nadir toprak elementi ile lityum ve uranyum rezervlerine sahip olduğu değerlendirilmektedir (Ministry of Mines and Petroleum of Afghanistan, 2019). Afganistan'da bulunan lityum, elektrikli araçlar ve temiz enerji depolama sistemleri için yüksek kapasiteli pillerin çok önemli bir bileşenidir. Helmand bölgesindeki Hanneşin Dağı'nda (ülkenin güneyi) nadir toprak elementlerinden lantanyum, seryum ve neodimyum bulunduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Helmand ilinin güneyinde ve bazı iddialara göre Pencşir bölgesinde lityum yatakları bulunmaktadır. Hatta Afganistan'ın, pil üretiminde önemli bir hammadde olan lityum için dünyanın en zengin rezervlerinden birine sahip olabileceği belirtilmektedir (Risen, 2010). Bu meseleyi abartıp ülkenin lityum kaynaklarını dünya lityum rezervleri sıralamasında ilk 10 ülke arasında olan bazı ülkeler ile kıyaslayanlar bile olmuştur.

Afganistan'ın sadece bakır ve demir cevheri kaynaklarının güncel fiyatlarla piyasa değeri 1 trilyon dolardan fazladır. Diğer metal, mineral, hidrokarbon ve yüksek fiyatlı nadir toprak elementleri de eklendiğinde çok daha büyük ekonomik zenginlik söz konusudur. Örneğin, nadir toprak elementleri neodimyum oksitin ton başına fiyatı 50.000-60.000 dolar; prasedimyum oksitin ton başına fiyatı ise 45.000-50.000 dolar civarında değişmektedir. Lantanyum, seryum, samaryumun ton başına fiyatları ise 1.600-1.700 dolar aralığındadır (Statista, 2021).

Tablo 3: Afganistan'ın Bazı Doğal Kaynaklarının Güncel Piyasa Değeri

Doğal Kaynak	Miktar (M)	Fiyat* (F)	Piyasa Değeri (M x F)
Bakır	60 milyon ton	9.500 USD (ton başına)	570 milyar USD
Demir Cevheri	2,2 milyar ton	200 USD (ton başına)	440 milyar USD
Altın	2.700 kg	63.000 USD (kg başına)	170 milyon USD
Ham Petrol	1,6 milyar varil	70 USD (varil başına)	112 milyar USD

Kaynak: Markets Insider ve Reuters gibi kaynaklardan derleme.

* Temmuz-Eylül 2021 döneminin ortalama emtia fiyatları baz alınmıştır.

2.3. Afganistan maden endüstrisi için yasal ve yapısal çerçeve

Büyük doğal kaynaklara sahip olan Afganistan ülkedeki iç politik kargaşa, aralıksız yaşanan çatışmalar, terör eylemleri, güvenlik riskleri, eğitim sorunu ve yoksulluğun yanı sıra kamu yönetimi sorununu ve kurumsal kalitenin aşağı olması meydan okuması ile karşı karşıyadır. Dünya Bankası tarafından ölçülen, kamu hizmetlerinin kalitesine, kamu hizmetinin kalitesine ve siyasi baskılardan bağımsızlık derecesine, politika oluşturma ve uygulamanın kalitesine ve hükümetin bu tür politikalara bağlılığının güvenilirliğine ilişkin algıları yansıtan "hükümet etkinliği" ("government effectiveness") göstergesi Afganistan'da Taliban hareketinin ülkede kontrolü yeniden ele geçirdiği 2021 yılında daha da kötüleşmiştir (WGI, 2023). Hükümetin, özel sektör işletmelerini teşvik eden sağlam politikalar ve düzenlemeler oluşturma ve uygulama becerisi algılarını doğrudan yansıtan "düzenleyici kalite" ("regulatory quality") göstergesi de 2020-2021 yıllarında göreceli olarak daha da olumsuzlaşmıştır. Aynı eğilim, hukukun üstünlüğü ile ilgili de gözlemlenmiştir. Maden sanayisi ülkelerinde kurumsal kalite doğal kaynaklar uğruna yapılan iç ve dış güç mücadelesinin de etkisi ile daha da kötüleştiğinde "kaynak laneti" riskini daha da yükseltiyor. Kaynak açısından zengin ama kurumsal kalitenin aşağı düzeyde olduğu Afganistan gibi ülkelerde rant kollama davranışı ("rent-seeking behaviour"), uzun vadeli ekonomik büyüme için temel olduğuna inanılan mülkiyet haklarını veya siyasi sorumluluğu zayıflatıyor. Sonuçta ekonomik büyüme temposu orta vadeli perspektifte ciddi anlamda durağanlık sergiliyor. Afganistan'da yıllık GSYİH büyümesi temposunda 2012 yılından sürekli bir azalma eğilimi gözlemlenmektedir. Taliban rejiminin yönetime el koyduğu 2021 yılında ise ekonomi %20 oranında küçülmüştür. Kırılgan kamu kurumlarına sahip olan ve demokratik geleneklere sahip olmayan Afganistan'da kaynak zenginliği ve onu kontrol etme girişimleri, ülkede çatışmaları ve iç savaşı tetikliyor.

Maden sanayisinde kurumsal, yapısal ve yasal çerçeve Taliban rejiminin kontrolünden önce belli ölçüde düzenlenmiştir. 2017 yılında Yüksek Ekonomi Kurulu, Madencilik Sektörü Yol Haritası taslağını onayladı. Madencilik Sektörü Yol Haritasının hedefleri, metaller (boksit, kromit, bakır, altın, demir ve diğer metaller), endüstriyel mineraller (değerli taşlar, nadir topraklar, kum ve çakıl, kükürt, talk) ve mineral yakıtlar ve ilgili malzemeler (ham petrol ve doğal gaz) dahil olmakla Afganistan'ın doğal kaynaklarına stratejik yaklaşımı sağlamaktır. Yasal çerçeve, gerekli reformlar ve endüstriler ve pazarların oluşturulması da dahil olmak üzere madencilik sektöründeki zorluklar burada ele alındı. Şeffaflık ve güvenlik olmadığından resmi kaynaklara göre yerel halk, ülkede yasadışı olarak maden çıkarmaya ve kromit, kömür, mermer, talk ve değerli taşları ülke dışına kaçırmaya devam ediyor. 2019 yılında Afganistan Maden ve Petrol Bakanlığı yayımlanan Madencilik Yönetmeliği ise maden endüstrisinde şeffaflığı, madencilik faaliyetlerinde bulunan işçiler için güvenli bir ortamı ve ruhsatsız yapılan yasa dışı madencilik faaliyetlerinin düzenlenmesini teşvik etmektedir. Maden Kanunu, maden endüstrisinin gelişimini ve ekonomik olarak sürdürülebilirliğini, madencilik faaliyetlerinden gelir sağlanması, maden endüstrisindeki yerel ve uluslararası yatırımları artırmak, yerel halkın maden endüstrisine katılımını (yerel mal ve hizmetlerin kullanımı yoluyla) kolaylaştırmak, ülkenin maden zenginliğini kontrol altına almak gibi hedefler ortaya koydu.

Maden ve Petrol Bakanlığı, Afganistan'ın maden endüstrisini geliştirmek ve yerli ve yabancı yatırımı çekmek için Yüksek Ekonomi Kurulu ve Bakanlar Kurulu ile birlikte küçük ve büyük ölçekli metal ve endüstriyel mineral maden sahalarını ihaleye çıkardı. Metaller için şu madencilik alanlarının ihaleye çıkarılması onaylandı: Balkhab bölgesi (altın), Ghorian (demir cevheri), Kundalan (bakır ve altın), Sayadara (demir cevheri), Veka Dur (altın) ve Zarkaşan (bakır ve altın). Endüstriyel mineraller için aşağıdaki madencilik alanları onaylandı: Daykundi, Ghazni, Herat, Kabul, Kapisa, Kunar, Nangarhar ve Parwan Eyaletleri (mermer); Farah ve Herat Eyaletleri (turmalin ve kalay); Baghlan Eyaleti (kil, alçıtaşı ve boksit); Bamyan, Gazni, Parwan, Helmand ve Vardak Vilayetleri (traverten); Nangarhar Eyaleti (achin manyezit ve talk); Ghor Eyaleti (Karnak Khanjar cıva ve Nalbandon kurşun-çinko); Panjshir Eyaleti (zümrüt ve demir); ve Logar Eyaletinin kuzey kesimi (Aynak bakırı) (Renaud, 2023). Ek 1'de yer alan haritadan anlaşılacağı üzere doğal kaynaklar ülkenin kuzey doğusunda ve merkez eyaletlerde yoğunlaşmıştır ki, bu alanlar da geçmişten günümüze dış aktörlerin jeopolitik mücadelesine ve iç aktörlerin güç mücadelesine tanıklık etmektedir.

3. Afganistan'ın Doğal Kaynakları İçin Jeopolitik Güç Mücadelesi

3.1. Sovyetler Birliği/Rusya ve ABD'nin Afganistan'da Maden Arayışları

1880'lerde Afganistan'ı ziyaret eden İngiliz jeologlar, bu coğrafyada birçok maden kaynağına sahip yerler keşfetti. Sonraki dönemlerde Ruslar, Almanlar ve İtalyanlar bu ülkede aramalar yaptı ve mineraller içeren bir dizi alanı keşfedip haritaladılar. Bu ülkeler arasından ilk kez Ruslar daha sistematik çalışmalar yürüttü ve Afganistan'daki mineraller hakkında ilk doğru veri setini üretti. ABD ise yeni sahaları belirlemenin yanı sıra, Ruslar tarafından keşfedilmeye değer potansiyel maden sahaları olarak tanımlanan ve fizibilite çalışmasından geçen sahaları doğrulayan hava araştırmaları gerçekleştirdi.

Sovyetler Birliği ve Rusya'nın Afganistan'da stratejik ilgi alanları, bu ülkenin jeopolitik konumunun yanı sıra fosil yakıt (doğal gaz ve petrol) kaynaklarıyken ABD ve Çin'in ilgi alanı ise daha fazla mineral madenleri olmuştur. 1960-1970'lerde Sovyetler Birliği'nden gelen uzmanlar, ülkenin ilk petrol ve gaz yataklarının keşfedilmesine katkı sağladı. Ayrıca Sovyet uzmanları, Afganistan'da 18'i gaz ve 11'i petrol olmak üzere toplam 30'a yakın fosil yakıt menşeli "maden damarı belirtisi" keşfetti. 1960'lı yılların sonunda Sovyetler Birliği, Afganistan'dan doğal gaz ithalatına başladı. 1980'lerde Afganistan'ın doğal gazının %90'ı Sovyetler Birliği'nin inşa ettiği boru hatlarıyla bu ülkeye ihraç edilirken 1984 yılında yıllık ihracat, 3 milyar metreküp ile zirveye ulaştı.

1979-1989 yıllarını kapsayan Sovyetler Birliği'nin Afganistan'a askerî müdahalesi sırasında, Sovyet silahlı kuvvetlerinin ilk görevlerinden birisi; ülkenin doğal gaz üretim tesislerini ve doğal gaz alanlarını koruma altına almak olmuştur. Sovyet birliklerinin geri çekilmesi sırasında ise sabotajı önlemek için Afganistan'ın doğal gaz sahalarının kapatıldığı iddia edilmektedir. Ruslar, 1980'lerde de Afganistan'da çok fazla miktarda maden keşif çalışması yapmış ve bir dizi maden arama raporu hazırlamıştır. Afganistan'da bırakılan raporların kopyaları, İngilizce ve Derice hazırlanmıştır. Fakat Rusya'ya götürülen ve geride kalan kopyalardan farklı olduğu iddia edilen Rusça kopyalar da mevcuttur. 1990'lı yılları iç savaşla geçiren Afganistan, 2000'li yılların başında Amerikan müdahalesiyle geçici hükümete sahip olduktan hemen sonra Rus enerji devi Rosneft, Afganistan'ın Jar Kuduk, Hoja-Gugerdag ve Yetym-Tag gaz sahalarını araştırmaya ve Hoja-Gugerdag-Mezar-ı Şerif Doğal Gaz Boru Hattını onarmaya yönelik faaliyetlere başladı (Blagov, 2002).

2001 yılında ABD'nin Afganistan'a askerî müdahalesinin ardından 2004 yılında ABD'li jeologlar, Afganistan Jeolojik Araştırmalar Kurumu ile birlikte ülkenin stratejik maden kaynaklarının değerlendirilmesi sürecini başlatmıştır. ABD'li ve Afgan jeologlar, 1980'lerin Sovyetler Birliği işgali sırasında Ruslar tarafından hazırlanan haritalara ve raporlara dayanarak saha araştırmaları yürütmüştür. ABD Jeolojik Araştırma Kurumu (U.S. Geological Survey, USGS),

2006 yılında ABD Deniz Araştırma Laboratuvarına ait bir Orion P-3 uçağını kullanarak ülkenin yaklaşık %70'ini kapsayan havadan jeofizik araştırması gerçekleştirdi. Potansiyel bir cevher madenin üç boyutlu görünümü ile ilgili yer çekimi ve manyetik veriler bir araya toplandı. 2007 yılında ise yine havadan askerî uçak kullanılarak elektromanyetik spektrumda hiperspektral görüntüleme uygulandı. Sonuçta yerden 50.000 fit yükseklikten her biri güneş ışığını benzersiz bir şekilde yansıtan farklı kayaları ve mineralleri haritalamak ve maden rezervleri alanlarını tespit etmek mümkün oldu. Jeolojik, jeokimyasal ve jeofizik bilgileri dijital ortama aktarılan tarihî madencilik haritaları ve raporlarıyla bütünleştirildi (Medlin ve Mirzad, 2010).

Örneğin, 1976 yılında Sovyet uzmanları tarafından yayımlanan Afganistan'ın batı bölgesinin uranyum içeriği başlıklı 33 harita dijital ortama aktarıldı. Bu haritaların temelinde, Batı Afganistan'ın uranyum içeriği daha da güncelleştirildi ve araştırma rotaları belirlendi (USGS, 2007). Çeşitli simülasyonlar, istatistiksel analizler ve uzman görüşleri kullanılarak USGS 2007'de bir ön değerlendirme yayımladı. USGS ve Pentagon yetkilileri, Afganistan ekonomisini değiştirebilecek 1 trilyon dolar değerinde büyük bakır cevheri, demir cevheri, kobalt, molibden, altın ve diğer maden zenginliğinden bahsetmeye başladılar (Risen, 2010). Ancak bu kaynakların yer altından çıkarılması için jeolojik, siyasi riskler ve güvenlik riskleri ile ilgili belirsizlik her zaman aktüel olmuştur. 1979 yılına kadar Afganistan Jeolojik Araştırmalar Kurumunu yöneten ve daha sonra USGS Afganistan Programında koordinatör olarak görev yapan Said Mirzad "Afganistan, maden kaynaklarının gelişmesine imkân tanıyacak şekilde tam istikrara kavuşursa 10 yıl içinde bölgedeki en zengin ülkelerden biri olabilir." açıklamasında bulunmuştur.

ABD İçişleri Bakanlığı, 2018 yılında ülkenin ekonomik ve ulusal güvenliği için kritik olduğu düşünülen 35 maden ürününün bir listesini yayımladı. Listede, Afganistan'da bulunduğu tahmin edilen mineraller de yer aldı (USGS, 2018). ABD, F-35 askerî uçaklarından rüzgâr türbinleri ve elektrikli arabalara kadar geniş yelpazede kullanılan nadir toprak elementleri ve kritik mineraller için ilk başta Çin ile derin stratejik rekabet içerisinde olmuştur. Bu stratejik rekabet; bazı Afrika ülkelerinde ve Asya'nın Afganistan gibi az gelişmiş ülkelerinde çok daha kanlı bir süreç olarak cereyan edebilir.

3.2. Çin'in Afganistan'daki Maden Faaliyetleri ve Çıkarları

Çin şirketlerinin Afganistan'ın doğal kaynaklar sektörüne ilgisi her zaman yüksek olmuştur. 2011 yılında Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) Afganistan'ın enerji sektörüne 400 milyon ABD doları yatırım yaptı (AEI, 2023). CNPC, Amu Darya petrol ve gaz projesi geliştirme anlaşmasını yenilemeyi 2023 yılında yeniden tartışmaya açmaktadır. 2023 yılında Çin'in Sincan Orta Asya Petrol ve Gaz Şirketi (CAPEIC), Taliban rejimi ile Afganistan'ın kuzeyindeki Amu Darya havzasında petrol çıkarılmasını ön gören anlaşmayı imzaladı. Çin şirketi 2023 yılı içinde 150 milyon dolar ve önümüzdeki üç yıl içinde 540 milyon dolar yatırım yapmayı taahhüt etti. Anlaşmada Taliban yönetimi %20 pay ile ortak olması ve bu payın %75'e çıkarılması da hedeflendi (Pandey, 2023).

Hidrokarbon dışında Çin'in Afganistan'ın maden sektöründe ilk büyük başarısı, "Metallurgical Corporation of China" (MCC) şirketinin 2007 yılında Logar ilindeki Mes Aynak bakır madenin ihalesini 3 milyar dolar yatırım karşılığında kazanması olmuştur. 2007 yılında Jiangxi Copper şirketi Afganistan'da bakır üretimi için bu ülkeye 2.52 milyar ABD doları yatırım yaptı (AEI, 2023). Dünyadaki en büyük bakır madenlerinden birisi olan Mes Aynak, Afganistan'ın değerlendirmesine göre 5,5 milyon ton; Çin tarafının değerlendirmesine göre ise 12,5 milyon ton bakır rezervi barındırmaktadır (Zia, 2018). Bu anlaşma, MCC şirketini Afganistan tarihindeki en büyük yabancı yatırımcı ve özel iş girişimi hâline getirdi. Ancak bölgede bir türlü azalmayan şiddet ve terörden kaynaklanan güvenlik riski, Afganistan hükümet yetkilileri ile yatırım şartları konusunda (proje yatırım getiri oranı konusunda hatta madencilik sözleşmesinde değişiklik yapılmıştır) yaşanan çeşitli anlaşmazlıklar, Çinli mühendislerin çalışmalarının zaman zaman durmasına neden olmuştur (MCC, 2016).

Bunun yanı sıra, ABD tarafı ihale sürecinde Afganistanlı yetkililerin, Çinli şirketten ihaleye katılan diğer şirketleri ortadan kaldırmak için rüşvet kabul ettiği iddialarına ısrarla devam etti. ABD, tüm dünyada âdeta “doğal kaynak avcısı” gibi hareket eden Çin’in, Afganistan’ın maden zenginliğine hükmetmeye başlayacağından endişe etmektedir. Afganistan, tahminen 5 milyon ton nadir toprak elementi, lityum ve uranyum rezerviyle ülkeyi, küresel nadir toprak elementi tedarik zincirinin öncüsü olan Çin için yatırım hedefi hâline getiriyor. Çin, nadir toprak elementlerinin küresel işleme kapasitesinin %90’ını kontrol ediyor. Taliban, doğal kaynaklara ve altyapıya erişimi kontrol ederken Çin ve Rusya başta olmak üzere ABD’nin stratejik rakipleri, bölgesel iddialarını güçlendiren önemli projeler başlatabilirler (Cohen, 2021). Ancak diğer taraftan, yenilenebilir enerjiye geçişle ilgili önemli planları olan Joe Biden yönetiminin, zengin nadir toprak elementleri ve diğer doğal kaynakları tamamen Çin’e bırakıp Afganistan’a kayıtsız kalacağı da gerçekçi bir yaklaşım değildir (Dolan, 2021). Ama 2021 yılında ABD’nin Afganistan’dan çekilmesinin jeopolitik ve jeoekonomik sonucu, Çin’in etki alanını doğal kaynak zengini olan Afganistan’a ulaştırmasına ve Hindistan gibi stratejik ABD müttefikini Orta Asya’dan dışlamasına kadar kısmen varabildi (Dinic, 2021). ABD’nin Afganistan’dan çekilmesinin ardından Çin, Taliban’la yaptığı yeni anlaşmalar sayesinde ülkenin zengin nadir toprak elementlerini (REE) çıkarmak için stratejik fırsat yakaladı. Pil malzemeleri ve diğer yeni teknolojiler küresel tedarik zincirleri için daha vazgeçilmez hale geldikçe, ABD, Japonya ve Avrupa’nın üreticilerinin nadir toprak elementleri için Çin’e olan bağımlılığı azaltmak istediği için alternatif coğrafyalardan lityum tedarikine yatırım yapmaya çalıştıkça Afganistan daha kritik hale gelecektir. Afganistan’ın lityum sektöründe Çin yatırımları karşısında lityum madenlerinin geliştirilmesinin büyük miktarda yatırım gerekmesi ve güvenlik kaygıları gibi bazı engeller vardır. Batılı yatırımcıların yaptırım riski göz önüne alındığında Afganistan’ın lityum sektörüne yatırım yapması pek olası değil. Sonuç olarak, Çin’in Afganistan’ın lityum rezervlerini geliştirmek için ciddi bir çaba gösterip göstermeyeceği konusunda yüksek derecede bir belirsizlik vardır (Blumenthal, Purdy, Bassetti, 2022).

MCC bakır şirketi deneyimi, Afganistan’ın Çinlilerin yapmayı çok istediği yatırımları kabul etmeye daha önce hazır olmadığını gösteriyor. Dünyada madencilik ve nadir toprak metallerinin ticaretini önemli ölçüde kontrol eden Çin’in şu ana kadar Afganistan’ın doğal madenleri ile ilgili girişimleri, ABD baskısı ve yerel dinamikler sonucunda çok az başarıya ulaştı. Afgan lityumu, nadir toprak elementleri ve diğer kaynaklar ile ilgili Batı basınında endişe ile çıkarılan fazla gürültü kısa vadede dinmeyecek gibi görünüyor. Afganistan’ın yerel liderlerine ve saha komutanlarına, Çin’in bundan sonra rüşvet ödemekte istekli olacağı belirsizdir. Afganistan’da 2000’li yılların başından 2014 yılına kadar yapılan 300’den fazla madencilik ve hidrokarbon sözleşmesinin büyük bir çoğunluğu, saha komutanlarının koruması altında yerel güç sahipleri veya yerel liderler tarafından nakit para, seçim destekleri veya diğer çeşitli destekler karşılığında siyasi etki yoluyla hükûmetten elde edilmiştir.

Madencilik sektörü ve doğal kaynak zenginliği yatırımı diğer sektörlerden uzaklaştırarak, devlet harcamaları ile ekonomik büyümeyi engelleyerek ve kurumların kalitesini düşürerek Afganistan’ın "kaynak laneti"ne (“resource curse”) yakalandığı fikri öne sürülmektedir (Dowd, 2021). Kritik minerallere artan küresel bağımlılık, muhtemelen üretici ülkelerde yolsuzluk gibi yönetim sorunlarını şiddetlendirmektedir. Afganistan’daki maden rezervleri, ülkeyi yabancı şirketler veya hükümetler tarafından desteklenen yolsuzluğa karşı oldukça savunmasız hale getiriyor (Leruth, Mazarei, Regibeau, et al., 2022). Afganistan’da çeşitli yer altı maden kaynaklarının işletilmesinin politik ekonomisi çatışma ortamı için çok müsaittir ki, Çin ve Taliban’ın bu keskin çatışma ortamını nasıl yöneteceği belirsizliğini korudu. Afganistan’ın nadir toprak elementleri ve metal kaynakları küresel enerji geçişi sürecinde bu ülkenin önemini yükselttiğinden diğer aktörlerin de sürece müdahil olacağı ve Çin ile rekabet edeceği artık kesin bir gerçekliktir. ABD, Çin, Hindistan, AB ve Rusya gibi bölgesel ve küresel güçlerden her hangi birinin Afganistan’ın doğal kaynakları uğruna yapılan jeopolitik güç mücadelesinde başat aktöre dönüştüğü ve stratejik üstünlük kazandığı henüz söylenemez.

Sonuç

ABD’li jeoloji uzmanları ve askerî uzmanlar, dünyanın en fakir ülkelerinden biri olan Afganistan’ın 1 trilyon dolar değerinde doğal kaynaklara sahip olduğunu 2010-2011 yıllarında ilan etmiştir. Afganistan hükûmeti, 2017-2019 yıllarında ülkenin mineral kaynaklar ve fosil yakıtlar dâhil tüm doğal kaynak zenginliğinin değerini 3 trilyon dolar olarak tahmin etmiştir. Afganistan; bakır, altın, petrol, doğal gaz, uranyum, boksit, kömür, demir cevheri, nadir toprak elementleri, lityum, krom, kurşun, çinko, değerli taşlar, talk, kükürt, traverten, alçı taşı ve mermer gibi kaynaklar açısından zengindir. Küresel ekonominin koronavirüs pandemisinin olumsuz etkilerinden kademeli olarak arınması ve toparlanması süreci ile yenilenebilir enerji kullanımına yönelik küresel eğilimin güçlenmesi, bakırdan lityuma kadar emtia fiyatlarını daha da yükseltebilir. Dolayısıyla Afganistan’ın sahip olduğu doğal kaynakların piyasa değeri, önümüzdeki süreçte daha da yüksek olacaktır. Ancak mineral ve fosil yakıt kaynaklarının jeolojik olarak erişilebilirliği, doğal kaynakların çıkarılmasının ekonomik olarak rantabl olması, ülkedeki mevcut ve olası güvenlik riskleri ile siyasi kaos nedeniyle yabancı yatırımcının ilgisinin nasıl değişeceği konuları belirsizliğini korumaktadır. Taliban yönetimindeki Afganistan’da bazı maden şirketleri ile 2021 yılı öncesinde imzalanmış keşif ve üretim anlaşmalarının geleceği soru işareti yaratmaktadır. Çin şirketleri bu ülkenin nadir toprak elementleri ve lityum rezervleri başta olmakla doğal kaynakları açısından en gerçekçi dış partner olarak değerlendirilebilir. Ama Çin’in dünyanın farklı bölgeleri ve ülkelerinde ABD ile girdiği “kaynak savaşı”nın Afganistan’a da yansımak ihtimali yüksektir. Afganistan’ın iç siyasetindeki kaos ve ülkedeki güvenlik riskleri devlet kurumlarının kurumsal kalite sorunu ile birlikte “kaynak laneti”nin tüm belirtilerini bu ülkede kendini göstermektedir. Bu gerçeklik de Afganistan’ı doğal kaynaklar için rekabet içerisinde olan dış aktörlerin etkisi karşısında kırılğan yapmakla birlikte bölgesel güvenlik için de bir risk kaynağına dönüştürmektedir. Artan güvenlik riskleri ve ülkenin kurumsal kalite sorunu dış aktörler için bu ülkenin doğal kaynak zenginliklerini erişilmez yapmakta ve jeopolitik güç mücadelesini de sonuçsuz bırakmaktadır.

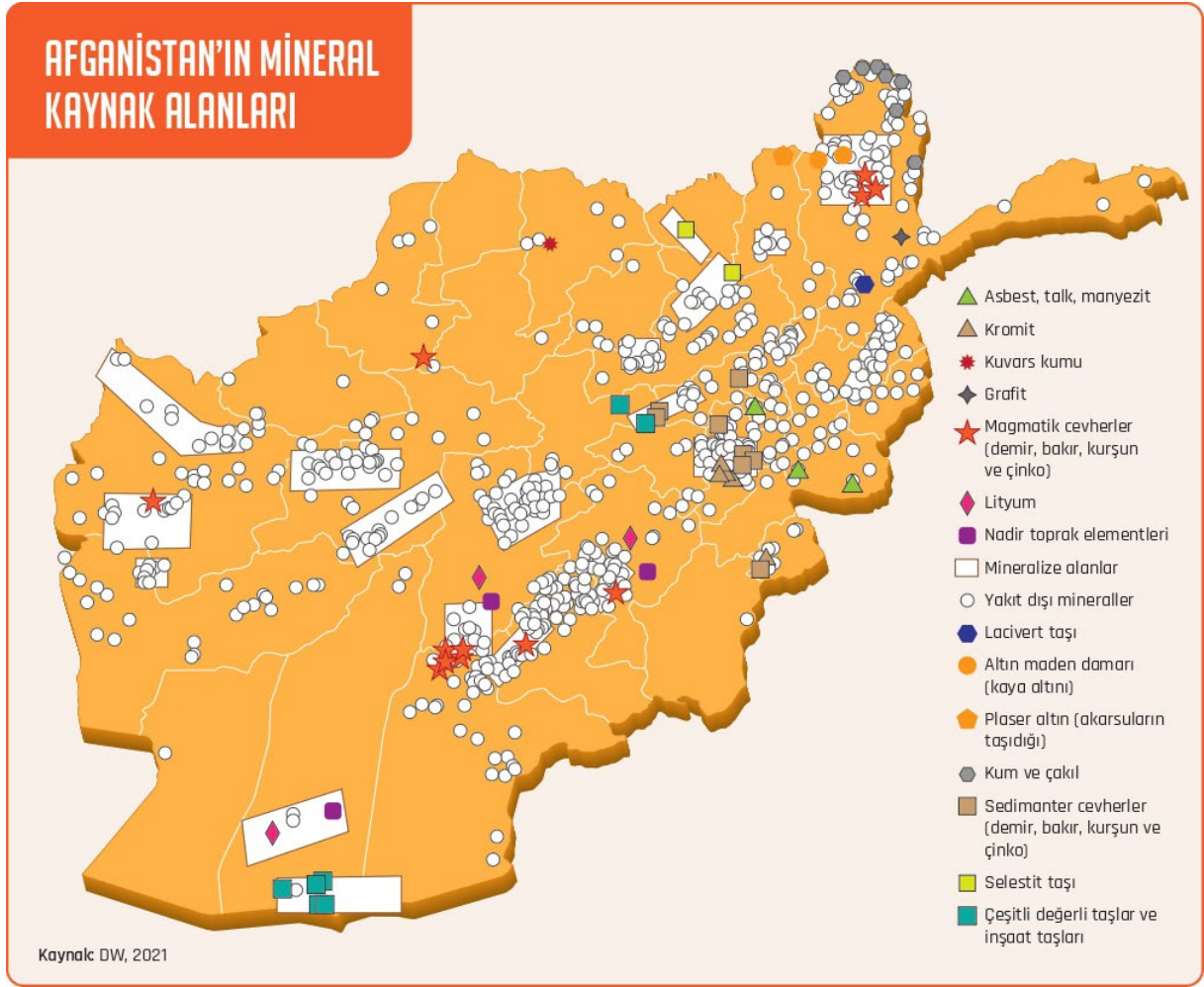
Kaynakça

- American Enterprise Institute (AEI). (2023). *China Global Investment Tracker*.
<https://www.aei.org/china-global-investment-tracker/> [Erişim Tarihi: 10.03.2023].
- Auty, R. (1993). *Sustaining Development in Mineral Economies: The Resource Curse Thesis*. New York: Routledge.
- Baskaran, G. (2022). Could Africa replace China as the world’s source of rare earth elements? *The Brookings Institution*. <https://tinyurl.com/5n7frpkj> [Erişim Tarihi: 10.03.2023].
- Blagov, S. (2002). Moscow Mulls a Role in Afghan Oil and Gas Revival.
<https://tinyurl.com/zdp9s5ut> [Erişim Tarihi: 14.09.2021].
- BP. (2021). *Statistical Review of World Energy 2020*. <https://on.bp.com/350THaz>
- Blumenthal, L., Purdy, C., Bassetti, V. (2022). Chinese investment in Afghanistan’s lithium sector: A long shot in the short term. *Brookings Institution*. <https://tinyurl.com/3ttka4bv> [Erişim Tarihi: 14.12.2022].
- Cohen, A. (2021). As U.S. Retreats, China Looks to Back Taliban with Afghan Mining Investments. *Forbes*. <https://tinyurl.com/3hjyjdjn> [Erişim Tarihi: 15.09.2021].
- Covatariu, A. (2022). Ukraine’s critical minerals and Europe’s energy transition: A motivation for Russian aggression? *Middle East Institute*. <https://tinyurl.com/5c9mncwb> [Erişim Tarihi: 15.03.2023].

- Daly, T. ve Singh, S. (2021). Factbox: What are Afghanistan's untapped minerals and resources? *Reuters*. <https://tinyurl.com/yrc62htv> [Erişim Tarihi: 16.09.2021].
- Dinic, L. (2021). Rare Earth Minerals-China's Key to Afghanistan, and the Taliban's Chance to Raise Living Standards? *China-US Focus*. <https://shorturl.at/pyNY0> [Erişim Tarihi: 30.12.2021].
- Dolan, C. (2021). Why the US will never leave Afghanistan. *The Hill*. <https://tinyurl.com/2tkkabvn> [Erişim Tarihi: 17.09.2021].
- Dowd, A. (2021). Afghanistan's Rare Earth Element Bonanza. *Fraser Institute*. <https://www.fraserinstitute.org/article/afghanistans-rare-earth-element-bonanza> [Erişim Tarihi: 30.11.2022].
- Dubro, A. (2022). *The Rare Earth Dilemma*. Foreign Policy in Focus (FPiF). <https://fpif.org/the-rare-earth-dilemma/> [Erişim Tarihi: 30.12.2022].
- DW. (2021). *Afghanistan's minerals to boost Taliban coffers*. <https://shorturl.at/iDTV3> [Erişim Tarihi: 09.11.2022].
- EPA. (2012). *Rare Earth Elements: A Review of Production, Processing, Recycling, and Associated Environmental Issues*. EPA 600/R-12/572. <https://nepis.epa.gov/Adobe/PDF/P100EUBC.pdf> [Erişim Tarihi: 16.09.2021].
- Kilic, Z. B. (2022). *Türkiye uncovers the world's second-largest rare earth element reserve*. Anadolu Agency. <https://www.aa.com.tr/en/energy/turkey/turkiye-uncovers-worlds-second-largest-rare-earth-element-reserve/35729> [Erişim Tarihi: 30.04.2023].
- Korotkov, V. V. (2020). Russian Federal State Research Institute of the Economics of Mineral Resources and Subsoil Use. Online Information Bulletin. No. 217. p. 15. https://vims-geo.ru/documents/474/_217_R7cJyGU.pdf [Erişim Tarihi: 30.04.2023].
- Leruth, L., Mazarei, A., Régibeau, P., Renneboog L. (2022). Green Energy Depends on Critical Minerals. *Peterson Institute for International Economics*. <https://www.piie.com/sites/default/files/documents/wp22-12.pdf> [Erişim Tarihi: 30.05.2023].
- Martin, N. (2021). Afghanistan: Taliban to reap \$1 trillion mineral wealth. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/en/afghanistan-taliban-to-reap-1-trillion-mineral-wealth/a-58888765> [Erişim Tarihi: 30.04.2023].
- MCC. (2016). Annual Report for 2015. s.33. <https://tinyurl.com/2ejvyxrd> [Erişim Tarihi: 17.09.2021].
- Medlin, J. ve Mirzad, S. (2010). Amid war, appraising the mineral wealth of Afghanistan. *Science* 328 (5986): 1620. <https://bit.ly/3hIZkhl> [Erişim Tarihi: 16.09.2021].
- Ministry of Mines and Petroleum of Afghanistan. (2019). Mining Sector Roadmap. <https://tinyurl.com/nsucr6m9> [Erişim Tarihi: 15.09.2021].
- MTA. (2017). Dünyada ve Türkiye'de Nadir Toprak Elementleri (NTE). <https://tinyurl.com/38yr44ks> [Erişim Tarihi: 16.09.2021].
- Oreshkin, D. (2021). Diamonds are not to be counted. But also, not to be mined. <https://tinyurl.com/xphbyhj6> [Erişim Tarihi: 15.09.2021].
- Pandey, D. (2023). China inches closer to Afghanistan's rare Earth reserves with a new oil deal. *India Today Group*. <https://tinyurl.com/5n776ncm> [Erişim Tarihi: 11.05.2023].

- Renaud, K. M. (2023). The Mineral Industry of Afghanistan. U.S. Geological Survey. <https://pubs.usgs.gov/myb/vol3/2019/myb3-2019-afghanistan.pdf> [Erişim Tarihi: 13.05.2023].
- Risen, J. (2010). U.S. Identifies Vast Mineral Riches in Afghanistan. <https://tinyurl.com/2cwejh2t> [Erişim Tarihi: 16.09.2021].
- Scholten, D (ed.). (2018). *The Geopolitics of Renewables*. Springer International Publishing AG. Lecture Notes in Energy 61, (p.1-5).
- Statista. (2021). Rare earth oxide prices worldwide in 2020 and a forecast for 2021 to 2030. <https://tinyurl.com/n3xpmxpz> [Erişim Tarihi: 17.09.2021].
- Trade Map. (2023). List of products exported by Afghanistan. <https://www.trademap.org/Index.aspx> [Erişim Tarihi: 12.04.2023].
- T.C. Kabil Bykelilięi Ticaret Mřavirlięi. (2017). Afganistan lke Raporu. <https://tinyurl.com/vvtr9pmt> [Erişim Tarihi: 14.09.2021].
- T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği. (2020). Afganistan lke Raporu. <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/afganistan/raporlar/musavirlik-raporlari> [Erişim Tarihi: 14.09.2021].
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlięi. (2020). Nadir Toprak Elementleri Raporu. <https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/plan-program/NadirToprakElementleriSektorRaporu.pdf> [Erişim Tarihi: 10.10.2022].
- USGS. (2007). OF 2007–1042: Western Afghanistan Uranium Content. <https://pubs.usgs.gov/of/2007/1042/html/uranium.html> [Erişim Tarihi: 15.09.2021].
- USGS. (2018). Interior Releases 2018’s Final List of 35 Minerals Deemed Critical to U.S. <https://tinyurl.com/nw235pb2> [Erişim Tarihi: 16.09.2021].
- World Bank. (2022). GDP per capita (current USD). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD> [Erişim Tarihi: 16.02.2023].
- Worldwide Governance Indicators (WGI) project. (2023). <https://info.worldbank.org/governance/wgi/> [Erişim Tarihi: 09.05.2023].
- Yao, X. (2022). China Is Moving Rapidly Up the Rare Earth Value Chain. *Brink News*. <https://shorturl.at/pyAGU> [Erişim Tarihi: 30.04.2023].
- Zia, H. (2018). China helping mine the potential for Afghan development amid the shadow of insecurity. <https://tinyurl.com/dka83xtc> [Erişim Tarihi: 16.09.2021].

EK 1. Afganistan'ın mineral kaynak alanları

Kaynak: DW (2021).